

Стевица С. Карапанџин
Генералштаб Војске Србије, Управа за људске ресурсе (Ј-1)

У чланку су разматрана питања значајна за уређивање верског живота у Војсци Србије. Кроз кратак осврт на решења из војске Кнежевине (Краљевине) Србије, Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевине Југославије), као и на решења примењена у савременим страним армијама, указује се на чињеницу да су она у знатној мери уважена приликом враћања војних свештеника, односно верских службеника у Војску Србије. Такође, разматрани су и правни модели одвојености држава и црква присутни у данашњем савременом свету. Посебно је сагледан однос вере и морала у контексту одређивања места и улоге две функције система одбране (верска и морално-психолошка), где је указано на значај правилног одређивања хијерархијске позиције војних свештеника. Такође, у тексту су наведени и могући изазови и потенцијални проблеми у будућности. Кроз осврт на све битне чињенице које је потребно размотрити приликом уређења области остваривања слободе вероисповести припадника Војске Србије, могу се уочити предности и слабости више понуђених решења овог важног и осетљивог питања, што је у знатној мери послужило при дефинисању модела по којем ће бити организована верска служба у Војсци Србије.

Кључне речи: *верска служба, слобода вероисповести, свештеници и верски службеници, модел, вера, морал.*

Увод

Примарна улога верске службе у Војсци Србије, као организованог вида делатности традиционалних цркава и верских заједница у војној средини, јесте омогућавање уставног права припадника Војске Србије на остваривање слободе вероисповести. Та улога се остварује вршењем богослужбених делатности и осталих верских делатности.¹ Верска служба се организује и ради јачања духовних и

¹ Богослужбене делатности обухватају вршење богослужења и верских обреда по аутономним прописима традиционалних цркава и верских заједница. Остале верске делатности обухватају: учешће у планирању богослужбених и осталих верских делатности, анализи и извештавању; саветовање команданта (начелника или директора) јединице или установе о верским питањима; организација предавања и беседа о духовно-моралним темама и поклоничких путовања; опремање богослужбених простора покретним стварима, богослужбеним предметима и литературом; надгледање рада војних свештеника, односно верских службеника и њихових помоћника своје традиционалне цркве, односно верске заједнице у потчињеним командама; ангажовање у припремама за извршење сложених задатака, као и у предузимању

моралних вредности припадника Војске Србије, неговања војничких врлина и патриотизма, као и обликовања грађанске одговорности, што произлази из њене примарне улоге. Верска служба је у функцији развоја, изградње, одржавања и повећања оперативних способности Војске Србије приликом извршавања свих дефинисаних мисија и задатака и нема сврху мисионарства црква и верских заједница у војној средини. Команданти, начелници и директори у Министарству одбране и Војсци Србије одговорни су за организацију верске службе у својим саставима и омогућавање остваривања слободе вероисповести припадника Војске Србије, као и за логистичку подршку у вршењу њених делатности.

Један од најважнијих нормативних докумената из области уређења остваривања слободе вероисповести припадника Војске Србије јесте Уредба о вршењу верске службе у Војсци Србије коју је Влада Републике Србије донела 24. марта 2011. године. Доношењу Уредбе претходило је дефинисање модела за решавање питања верског живота у Војсци Србије, чија израда је отпочела још 2000. године и у оквиру које су проучена искуства српске и југословенске војске, као и искуства савремених страних армија. Доношењем Закона о црквама и верским заједницама 27. априла 2006. године и Закона о Војсци Србије 1. јануара 2008. године створене су законске претпоставке за ближе уређење ове области. Модел је након доношења поменутих закона било нужно дорадити, тако да је коначну форму и конкретизацију добио Уредбом о вршењу верске службе у Војсци Србије.

Верска служба у војсци Кнежевине Србије (Краљевине Србије)

Први пут у српској војсци верска служба је законски била уређена 31. октобра 1839. године. Тада је за време владавине књаза Милоша, у Србији која још увек није била у потпуности независна, донесен Закон војени, у којем су, поред осталог, дефинисани и услови под којима се у војсци врши верска служба, као и дужности војних свештеника². Такође, биле су прописане и дисциплинске мере које су предузимане због пропуста учињених по питању верског живота.³

мера на превенцији ванредних догађаја, неприлагођеног понашања и негативних појава (суицид, злоупотреба психоактивних супстанци, секте, крађе и сл.); сарадња: са органима за морал и психолозима команде јединице или установе у реализацији морално-психолошких припрема, са осталим органима команде јединице или установе у организовању верских обреда поводом прослава државних, војних и верских празника и обележавања годишњица значајних догађаја из периода ослободилачких ратова Србије, с војним свештеницима, односно верским службеницима истог нивоа и с локалним свештеницима, односно верским службеницима; пастирско-саветодавни рад и оснивање црквеног хора.

² У члану 8. глава II, било је одређено „У војеном логору служба Божија да се тачно по уставима црквеним сврши“.

³ Било је прописано да за непоштовање свештеника, немарност и изостајање са службе и сличне пропусте следују строге дисциплинске мере. Официр би био затворен уколико би на молитву дошао пијан, а ако би се то поновило још два пута био би лишен чина. Војник би за исти преступ био кажњен благом мером, а трећи пут ишибан. Свештеници су били у обавези да речима и личним примером делују на припаднике војске, а у случају да прекрше Закон такође су биле предвиђене санкције. Уколико би се утврдило да војни свештеник живи нечасним животом био би предан Духовном суду.

У нешто каснијем периоду место и улога војних свештеника били су уређени Законом о устројенију војеног штаба стајаће војске, донетим 25. октобра 1862. године. На основу Устројства целокупне војске од 24. фебруара 1876. године, министар војни је 28. маја 1876. године донео Пропис о дужностима војних свештеника. Карактеристика овог подзаконског акта била је да је у Врховној команди постојало формацијско место војног епископа, док су у штабовима дивизија и бригада постојала формацијска места војних свештеника. Законом о устројству војске од 3. јануара 1883. године биле су прописане дужности војних свештеника, а свештеничка служба била је дефинисана као помоћна струка (заједно са ђенералштабном, војнојудском, санитарском, административном, војнотехничком, телеграфском, железничком и поштанском струком). Другим речима, то је значило добијање статуса војне службе, што се показало значајним како тада, тако и у каснијем периоду. Наведеним законом формацијско место војног епископа је укинута и оно више није успостављано. Формацијом целокупне војске од 31. јануара 1883. године у Штабу команде целокупне војске и штабовима дивизија била су одређена формацијска места војних свештеника – протојереја, а на нижим нивоима командовања свештеника – јереја. Војни свештеници имали су статус државних чиновника са припадностима идентичним онима које су имали официри, а постављао их је краљ својим указом на предлог министра војног. Чиновни војних свештеника делили су се у две класе, од којих је прва одговарала чину мајора, а друга чину капетана прве класе. Међутим, изменама и допунама Закона о устројству војске од 31. марта 1904. године, свештеничка струка је укинута, као и статус сталних војних свештеника. Од тада су свештеници у војсци Краљевине Србије били искључиво хонорарни. Статус војних свештеника током вршења верске службе у војсци више пута је мењан, при чему је у периодима док су третирани као државни чиновници њихов положај, по правилу, увек био бољи. Уочава се да су у периодима када су у војсци имали статус чиновника грађанског реда свештеници имали бројне организационе и статусне проблеме.

Претходно поменути Законом војеним од 31. октобра 1839. године, поред осталог, били су дефинисани и текст заклетве и начин њеног полагања. За све припаднике војске текст заклетве је био исти, а заклињање је обављао војни свештеник пред заставом јединице.⁴ На позив свештеника, сви који су полагали заклетву дизали су десну руку у висини ока (палац, кажипрст и средњи прст врховима су били састављени, а мали и домали прислоњени уз длан) и изговарали текст заклетве, затим се осењивали крсним знаком и целивали Јеванђеље. Након тога свештеник је држао кратку беседу о значају заклетве, а затим би оверавао спискове „рекрута заклетих на војну службу“. Поред тога, официри су при заклињању стављали леву руку на Јеванђеље. Правилима службе Краљевине Србије било је прописано и полагање заклетве војника неправославне вероисповести.⁵

⁴ Војне заставе у Краљевини Србији освештавали су војни свештеници, након чега су оне имале статус светиња и чуване су по цену живота. Застави која није била освећена војска није одавала почаст.

⁵ „За рекруте мухамеданске вере. Њих заклиње оца на коран (мухамеданску свету књигу). Рекрути ће се окупати уочи дана заклетве, а на сам дан и пре ове, узмеће абдест (умивање). Рекрути полагају десну руку на коран и за оцем изговоре прописану заклетву на српском језику. По свршеној заклетви рекрути целивају коран, а оца изговори беседу о значају заклетве.“

„За рекруте мојсијеве вере. Њих заклиње рабинер на старозаветну библију (талмуд). Пре но што почне заклетва рабинер ће прочитати потребну молитву, а затим наредити: да рекрути подигну десну руку у вис а сам метне руку на библију и рекрути за њим изговоре прописану заклетву на српском језику. По свршеној заклетви, рабинер чита опет кратку молитву, а за тим, изговори беседу о значају заклетве.“

Краљ Милан I Обреновић је на предлог председника Министарског савета и министра војног ђенерала Саве Грујића, 14. јануара 1888. године, издао наређење о прослављању слава у Војсци. Одређено је да све команде и установе које имају заставу имају и славу. За дан славе узиман је значајан датум из прошлости јединице или дан неког српског светитеља. Заштитник јединице био је светитељ који се по календару славио оног дана када и слава, а дан славе је објављиван у Службеном војном листу. Прописом о прослави слава команди и завода које је донео министар војни 6. априла 1888. године, детаљно је била уређена ова област. Дан пред славу војни свештеник је светио водицу по канцеларијама и војничким спаваомама, а припремани су и колач, воштаница, кољиво и вино. На дан славе у касарни је служена литургија и сечен је колач уз учешће команданта са официрима команде и одређеним бројем војника. Све канцеларије у команди имале су икону светитеља – заштитника са кандилима која су паљена недељом и празницима.

Важан сегмент остваривања слободе вероисповести био је и омогућавање права на специфичну исхрану. Министарство војно је, 3. фебруара 1884. године, донело регулативу на основу које је припадницима војске – верницима неправославне вероисповести издаван новац за храну коју су конзумирали у складу са правилима своје вере. Према пропису од 19. фебруара 1893. године у јединици која слави славу припаднике и госте следовао је оброк од по 300 грама меса, као и 0,75 децилитара ракије или 1,5 децилитара вина, по особи.

Правила службе у то време била су основна нормативно-правна документа којима су уређивана питања остваривања слободе вероисповести. Сва правила службе из Краљевине Србије, па и она каснија из времена Краљевине СХС (Југославије), карактеристична су по томе што је квалитет једних правила преузимао као образац и разрађиван (не и преписиван) у наредним. У њима се јасно види колики се значај у војсци придавао духовности и верским осећањима. У правилима службе које је прописао краљ Милан I Обреновић 1888. године, у глави X – Извршење судских казни, у опису радњи пред извршење смртне казне пише: „Кад је војник, подофицер или официер осуђен на смрт, треба му оставити три дана на кајање; а у ванредним околностима бар 3 часа од кад му је пресуда изречена.“ У делу у којем се описује поступак одвођења на место извршења казне каже се: „Апсанција изводи осуђенога из затвора, а командир одељења води га у кару шиљбока до кола, да га воде на губилиште. Заједно са осуђеним седе на кола свештеник и апсанција. Свештеник теши осуђенога.“ Такође, правилима службе детаљно је био описан начин богослужења недељом и празником и освећења водице у касарни и на логорској просторији, као и војничке свечаности и црквене параде.⁶ Поред освећења водице за славу, оно је у касарнама вршено још три пута годишње и то прве недеље великог и Божићног поста и на Крстовдан 5. јануара (по старом календару).

⁶ „Сваке недеље и празника (кад цео гарнизон није на паради) одређује се из сваке команде по 6 (из чете – батер. – ескадрона) војника за цркву. У цркву војници иду у обичном оделу са припасаним ножевима, односно сабљама – тесацима, – а на опште народне празнике у парадном оделу. Војнике у цркву води официер у празничном оделу са ешарпама ако их је 18 и више; а један подофицер ако их је мање од 18. У логору, командант логора одређује број који ће ићи у цркву. Црква се подиже онако и на оном месту, како и на коме нареди командант логора у споразуму са војн. свештеником. Одело по могућству као што је горе описано“.

У правилима службе које је прописао краљ Александар I Обреновић 1901. године, први пут је по питању вере разрађена читава једна глава (глава II – Вера и побожност)⁷. Најупечатљивија реченица у наведеној глави је „Бој се Бога, чини право, па се не бој никога“. Претпоследњи пасус у глави II, који гласи „Побожност је дакле основа за частан живот. Она је покретач за потпуно извршење своје дужности“, занимљив је због његове везе са садржајем главе III, која носи назив Војнички дух. Наиме, у глави III описане су војничке врлине идентичне онима које се у савременим војскама уређују подзаконским прописом познатим под називом кодекс части. Из наведеног се види да су морал (наравственост) и част произишавали из вере и побожности, а не обрнуто. Занимљив је и поступак прописан за ситуацију када се јединица постројавала пред црквом у којој се вршило богослужење, што је био најчешћи случај када су краљ и краљица учествовали у богослужењу. Тада би за време читања Светог јеванђеља, за време Великог входа, као и када се пева „Достојно“ и „Молим ти се Боже наш“ и за време „Многољествија“, командант јединице командовао „мирно“, „о десно раме“, односно „сабље вади“ и „на молитву капе скини“, а по свршетку опет „на месту вољно“. Поменутих правилима било је уређено и учешће војске у свечаности поводом празника Богојављење, као и верски обреди при погребима припадника војске. Занимљива је напомена у вези са почастима приликом погребна: „Онај, који је сам себи одузео живот сахраниће се са почастима које његовом чину и рангу припадају, само у случају, ако је породица дотичног добила архијерејски благослов иначе ће се сахранити без икакве почасти“. Из тог примера се види до ког нивоа су били уређени односи Цркве и војске.

У Правилима службе које је прописао краљ Петар I Карађорђевић 1913. године, у тачки 389. пише: „Војницима мухамеданске и мојсијеве вероисповеди, ако служба дозволи, одобраваће се одлазак у њихове богомоље и ослободиће се од службе у те дане“. У тачки 390. појављује се новина у односу на претходна правила службе: „Исто тако одређује се за сваку цркву о Великом Петку стража код Христовог гроба од трупа које су у месту. Јачину ових стража одређиваће команданти места према захтеву црквених старешина. Стражари око Христовог гроба стражаре са оружјем и са скинутом капом“.

Веронаука је у војску уведена Решењем које је 23. јануара 1889. године донео министар војни генерал Коста С. Протић и била је обавезна.

Верска служба у војсци Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевине Југославије)

Краљевство СХС (Краљевина Југославија) била је држава слободе и равноправности вероисповести. Након уједињења 1918. године због новонасталих околности узрокованих мултиетничношћу и мултиконфесионалношћу, морало се наћи

⁷ У поменутој глави поред осталог се каже: „Сваки треба да зна, да је живот уопште подељен на два дела: на привремени овде на земљи, на вечни горе на небу“. Још се каже: „Сем тога, помишљајући на Бога и призивајући га у помоћ у свакој опасности и теги и полагајући увек надежду на њега, лако ће сваки војник сносити све тегобе земаљског живота“.

решење за верску службу у војсци које би свима одговарао. Због тога је Министарски савет, на седници одржаној 30. јануара 1920. године, донео одлуку о увођењу војних свештеника оних вероисповести које су биле признате у Краљевини СХС. Свештеници у војсци били су подељени на сталне и хонорарне. Сталне војне свештенике постављао је краљ својим указом, а предлагао их је министар војске и морнарице, уз договор са министром вера. Служба сталних војних свештеника била је подељена у три класе. У коју од класа ће свештеник бити распоређен зависило је од времена проведеног у свештеничком чину. Хонорарне војне свештенике, по потреби и у сарадњи са министром вера, постављао је министар војске и морнарице. Међу војним свештеницима прве класе православне, римокатоличке и исламске вероисповести биран је по један, који је постављан на дужност начелника свештеничке струке своје вероисповести. Он је уједно био и референт министра војске и морнарице. Министар је могао да одреди и референта за друге признате вероисповести уколико би се за тим указала потреба. Свештеник прве класе био је у рангу мајора, свештеник друге класе у рангу капетана прве класе, а свештеник треће класе у рангу капетана друге класе. Стални војни свештеници имали су статус војних чиновника и припадале су им принадлежности идентичне онима које су имали официри, док је принадлежности хонорарним војним свештеницима одређивао министар војни у споразуму са министром вера и у складу са одобреним буџетом. Оцењивање војних свештеника вршиле су претпостављене војне старешине. За учињене преступе, по питању војне дисциплине, свештеници су били у надлежности војних, а за кривице канонске природе у надлежности духовних судова. Решења о прекиду војне службе војним свештеницима доносио је министар војни. По питању освећења застава, полагања заклетве и прославе слава задржан је исти образац као и у Кнежевини (Краљевини) Србији, с тим што су поред правила за православне, детаљније била разрађена и правила свештеника и верских службеника других признатих вероисповести који су били на служби у војсци. Краљ Александар I Карађорђевић је, 26. јануара 1922. године, потписао Закон о регулисању положаја војних свештеника, чиме је замењена одлука Министарског савета од 30. јануара 1920. године и након чега је министар војске и морнарице ђенерал Милош Васић, 4. маја 1922. године, прописао Правило о дужностима војних свештеника, према којем су се дужности војних свештеника делиле на опште и посебне. Опште дужности обухватале су вршење богослужења и верских обреда и могле су се вршити искључиво у складу са канонским прописима црква и верских заједница. Вршење посебних дужности, описаних кроз шеснаест тачака, имало је за циљ неговање религиозне и моралне свести припадника војске, јачање њихове храбрости, издржљивости, честољубља, осећаја дужности и дисциплине, поштовања претпостављених, дружељубља и верности и оданости краљу и отаџбини. Тиме је задржан, правилима службе из Краљевине Србије, утврђен образац да је верска служба у функцији развоја морала, патриотизма и војничких врлина.⁸

⁸ Таква веза је успостављена и у данашње време између Уредбе о вршењу верске службе у Војсци Србије и Кодекса части припадника Војске Србије. Она своје корене има у традицији српске и југословенске војске из друге половине 19. и прве половине 20. века и огледа се, пре свега, у чињеници да вера припадника војне професије има важну улогу у изградњи њихових војничких врлина, самим тим и вредности војне професије.

Правилима службе које је прописао краљ Александар I Карађорђевић 1928. године, веза између вере и морала (наравствености) још детаљније је разрађена, тако да првих 100 страна Правила, или трећина његовог садржаја, чини посебна целина.⁹ Војничке врлине разрађене у делу Морално васпитање произилазе из вере и побожности.¹⁰ Војни свештеници су и у Краљевини СХС (Југославији) богослужили у касарнама, у просторијама одређеним за ту намену и то празничним данима и недељом. Строго се водило рачуна да сваки припадник војске на служби у том гарнизону најмање једном месечно присуствује богослужењу. Војни свештеници су служили верске обреде, држали проповеди и поуке и часове веронауке и моралног васпитања. Посебна пажња поклањана је болеснима и онима на издржавању казне притвора. Учешће у полагању заклетве и народним и државним светковинама и вођење црквених књига спадало је, такође, у дужности војних свештеника. Правилима службе из 1928. године детаљно су били прецизирани време и начин држања постова у војсци за све вероисповести које имају пост, као и исповест и причешће.

Као израз утицаја вере на морал (наравственост) и настојања да се он још више учврсти, уведено је прослављање Бадњег дана, Ђурђевског уранка и Видовдана. На Бадњи дан су официри, подофицири и војници, на коњима и под командом нарочито одређеног официра као команданта бадњака, по могућности са музиком, одлазили у околину гарнизона где су узимали дрво намењено за бадњак. Бадњак се на колима доносио краљу на Двор, у Официрски дом и најстаријем официру у гарнизону. У поворци су могли учествовати и грађани, уз услов да се придржавају реда који одреди командант бадњака. За дочек бадњака у касарни прикупљали су се официри, подофицири и војници који нису отишли по бадњак. По повратку, бадњак је из руку команданта бадњака примао старешина коме је намењен, а затим га налагао на ватру. Том приликом држао је пригодну беседу, а пријем, постављање и кићење бадњака вршено је по познатим народним обичајима. На Ђурђевдан, 6. маја, прослављано је не само пролеће, него и дан када су се у борби за ослобођење наши преци, након проведене зиме и када гора озелени, поново састајали, одметали у гору и настављали са борбом за ослобођење од угњетача. Ђурђевским уранком, у знак сећања на састанак хајдука и ускока, све трупе у гарнизону одлазиле би на место у околини које би одредио командант гарнизона и где би се организовало такмичење у војничким играма и песмама. Војницима би се тамо давао и доручак. Прослава Ђурђевског уранка могла се вршити и у сарадњи са патриотским, културним и спортским удружењима, школама и осталим грађанством гарнизона, а по одобрењу команданта гарнизона. На Видовдан, као дан Косовске битке, вршен је помен свим палим косовским јунацима, као и свима онима који су у осталим ратовима и борбама положили своје животе за ослобођење и уједињење. Помен је вршен на погодном месту изван вароши пред свим трупама гарнизона са припадајућим оружјем и материјалом. Том приликом чиновници су свештеници свих вероисповести на служби у том гарнизону. Суштина прославе Видовдана била је помен војсковођама и војницима палим за отаџбину.¹¹

⁹ „ПРАВИЛА СЛУЖБЕ, ПРВИ ДЕО, МОРАЛНО ВАСПИТАЊЕ“.

¹⁰ У тачки 68. поред осталог пише: „...да би војник био испуњен високим моралом неопходно је потребно да верује, да је побожан“.

¹¹ Помени или сећања у савременим страним армијама данас су врло присутни у делатностима војних свештеника. На месту на којем је 11. септембра 2001. године, у терористичком нападу на Пентагон експлодирао отети путнички авион, налази се капела у којој служи војни свештеник и која је посвећена жртвама напада. На улазу у капелу налази се меморијални списак свих погинулих, а у олтарском делу стоји натпис „United in memory“.

У рату, у борбеној ситуацији, војни свештеници налазили су се у болницима и превијалиштима, уз рањене и оне на самрти.¹² Финансијска средства за вршење дужности војних свештеника обезбеђивало је Министарство војске и морнарице. Као чланови штаба војни свештеници су вршили дужности референата по процедурама прописаним за остале штабне официре и подносили извештаје и предлоге командантима и пружали стручна мишљења из области послова своје вероисповести.

Овај период функционисања верске службе у војсци карактеристичан је и по спору који је настао због ангажовања војних свештеника за потребе породица војних лица. Наиме, Главни одбор Српског православног свештеничког удружења је, 16. маја 1922. године, послао министру вера примедбу на део Правила о дужностима војних свештеника, која се односила на њихове надлежности над породицама војних лица. Удружење је сматрало да су се оваквим поступцима војни свештеници не само мешали у послове парохијских свештеника, већ да је њихово ангажовање за потребе породица припадника војске било и противзаконито.¹³ У компликованој и дуготрајној преписци на релацији Министарство војске и морнарице, Министарство вера и цркве и верске заједнице дуго времена је тражено решење. До њега се на крају дошло, али на штету квалитета верске службе у војсци. Све цркве и верске заједнице, осим Српске православне цркве, сматрале су да измене Правила службе није потребно вршити, јер би у супротном војно свештенство изгубило смисао. Према њиховом ставу траженим изменама добило би се „спорадично вршење верских обреда које се дало лако надоместити много јефтинијим сурогатом хонорарних војних свештеника“. Међутим, Духовни суд Архиепископије београдско-карловачке изузимање официрских породица из надлежности парохијских свештеника сматрао је не само непрактичним, већ и поступком који је у супротности са одредбама Закона о уређењу свештеничког стања од 31. децембра 1882. године. По мишљењу поменутог суда улога војних свештеника првенствено је требало да буде старање о духовном здрављу војника и официра, док је чинодејствовање по њиховим домовима требало оставити у надлежност парохијским свештеницима. Мишљење Духовног суда Архиепископије београдско-карловачке подржао је и Свети архијерејски Сабор Српске православне цркве због чега је министар војске и морнарице решењем од 20. децембра 1922. године изменио одредбе Правила о дужностима војних свештеника, тј. његове одредбе ограничио на војне свештенике римокатоличке и муслиманске вероисповести. За православне војне свештенике била је прописана нова одредба којом им је била дата надлежност над војним лицима искључиво у оквиру војних објеката и они се од тада нису смели мешати у надлежност парохијских свештеника. Војни свештеник могао је чинодејствовати при сахрани официра, подофицира и војних службеника, али само по службеној дужности и без накнаде. Новим Правилем о дужностима војних свештеника, донетим 22. септембра 1934. године, потврђене су измене у погледу надлежности православних војних свештеника у односу на парохијске, док су све остале дужности

¹² У рату између Србије и Турске 1876. године учествовала су 333 војна свештеника, у Првом балканском рату 118, у Другом балканском 140, а у Првом светском рату 192 војна свештеника.

¹³ Законом о уређењу свештеничког стања од 31. децембра 1882. године била је загарантована непоредивост парохије.

остале исте. Једина новина била је да су сви војни свештеници своје годишње извештаје о раду подносили директно референту за вероисповест, док су према претходном Правилу, на основу извештаја свештеника команди тактичког нивоа, извештаје подносили свештеници при штабу армијских области.

Основни правни акт на основу којег је одређиван положај и делокруг рада војних свештеника у то време била је уредба о Министарству војске и морнарице. Прва таква уредба донета је 14. септембра 1923. године, а у оквиру ње и Закон о устројству војске и морнарице. Правно гледано, струка сталних војних свештеника дефинисана је управо доношењем овог закона. Међутим, према Закону о устројству војске и морнарице од 6. септембра 1929. године, стални војни свештеници и војни свештеници у резерви преведени су у чиновнике грађанског реда. Од тада се умножавају проблеми везани за статус свештеника који врше верску службу у војсци. Доношењем овог закона укинута је струка сталних војних свештеника и одузета им је класа која је одређивала њихов положај, па су званично вођени као гарнизонски свештеници. Њихов положај више није био предвиђен ни мирнодопском ни ратном формацијом. Вршили су верске обреде, изводили верску наставу и начелно имали сва ранија права и обавезе као војни свештеници, али је у пракси све било другачије. По рангу су били испод нижих официра, чиме су изгубили на ауторитету, остали су без додатака које су до тада имали и нису могли напредовати у служби као свештеници са статусом државних чиновника у другим министарствима (Министарство вера и Министарство правде). Посебно им је био тежак материјални положај. Референти за вероисповест Министарства војске и морнарице, ради враћања статуса војног чиновника и свих осталих ранијих права, а самим тим унапређења и квалитета верске службе, у више наврата су покретали различите иницијативе. Један од основних проблема тог времена, показало се, био је укидање струке, па је предлагано да се донесе уредба којом би она била враћена. Став Министарства војске и морнарице био је да, према одредбама Закона о устројству војске и морнарице, а и на основу других закона, није било основа за доношење једне такве уредбе. Посебно су својим положајем били незадовољни православни војни свештеници. У то време појавила се и иницијатива за прописивање одговарајуће униформе војних свештеника која је требало да представља компромисно решење између војних правила и аутономних прописа цркава и верских заједница. Њено увођење тражено је, како због практичних потреба у ратним и теренским условима, тако и због чињенице да због изгубљеног статуса државних чиновника свештеници више нису били третирани са дужним поштовањем, а ауторитет им је био нарушен.¹⁴ Такође, све чешћа се дешавало да војни свештеници у слободно време носе цивилно одело. Министарство војске и морнарице и Министарство вера подржавали су војне свештенике у наведеним захтевима, па је чак израђено и идејно решење униформе војних свештеника. Међутим, због противљења цркава и верских заједница, питање њихових униформи никада није регулисано, нити су спорна питања у вези са њиховим статусом до краја постојања Краљевине Југославије била решена.

¹⁴ Један од примера који то потврђује јесте да су се свештеници на служби у војсци приликом вежби и маневара и боравка у теренским условима хранили на „војничком казану“ заједно са војницима.

Правни модели одвојености држава и цркава и верских заједница

У савременом свету постоји више правних модела по којима су уређени односи држава и цркава и верских заједница. Оно што је реалност данашњице јесте чињеница да државе као носиоци суверенитета имају право на прописивање услова и правила којих морају да се придржавају сви чиниоци друштва, укључујући и цркве и верске заједнице. Под појмом места и улоге цркава и верских заједница у друштву данас, на првом месту, подразумева се њихова одвојеност од државе. Међутим, та одвојеност често на погрешан начин схваћена, односи се искључиво на област компетенција и надлежности, што не значи да оне у исто време не могу бити у кооперацији. Постоје чак државе са посебним сегментом државног правног система (државно – црквено право или *law on religion*) који уређује питања од значаја за цркве и верске заједнице.

Настојањем да се ово правно питање уреди на што бољи начин у савременом демократском свету по питању односа цркава и верских заједница са државом, усталила су се три основна правна модела, иако се у последње време све чешће помиње и четврти (модел признатих цркава). Чињеница је да ни један од њих не може у потпуности елиминисати противречности световне и духовне сфере, нити може претендовати да буде коначан. Такође, они су непрекидно изложени искуственим проверама и подложни променама, због чега је у демократски уређеним друштвима неприхватљиво да се модел према којем се има склоност прокламује као једини постојећи и искључиво могући. Постоје многобројна питања која су од заједничког интереса за државе и цркве и верске заједнице и она су, углавном, заступљена у свим моделима. То су, пре свега, питања: социјалног статуса и равноправности свештеника и верских службеника; регистрације цркава и верских заједница; верске наставе; финансија и имовине цркава и верских заједница, укључујући и религијозну институцију; организованог присуства цркава и верских заједница у оружаним снагама, затворима, болницама и другим установама; односа брака склопљеног у току верског обреда са браком као правном категоријом и признавања црквених матичних докумената пред државним органима; односа верских и државних празника; статуса диплома и академских звања стечених на верским образовним установама у систему државног школства; правила одевања у верским и државним установама; медијских и издавачких права цркава и верских заједница; права свештеника да не сведоче пред судом на основу исповести верника; заштита верског и културног наслеђа; истицања верских симбола у јавним установама; верске заклетве коју полажу државни функционери; верске пропаганде; питања прозелитизма и сл.

1) Модел одвојености државе од цркава и верских заједница

У Француској, као најпознатијем представнику овог модела, још током револуције 1789. године појавила се тежња за стриктном одвојеношћу између државе и цркава и верских заједница. Наведено је и озваничено 1905. године, тако да начело лаицитета као основа овог модела, подразумева одсуство било каквог мешања надлежности. Основна замисао је да се све активности одвијају као одвојени и па-

ралелни процеси. У пракси, међутим, није све тако и у примени овог модела одувек су биле присутне бројне противречности, од којих су најпознатије оне у области верске наставе, као и власништва над верским објектима и надлежностима око њиховог одржавања и изградње нових, с обзиром на то да је држава задржала надлежности по питању финансирања цркава и верских заједница.

Други представник овог модела је Турска у којој су покушаји успостављања доминације државе над црквама и верским заједницама присутни још од укидања монархије 1923. године и реформи Кемала Ататурка. Једна од карактеристичних противречности турског модела огледа се у чињеници да верску наставу финансира и контролише држава и то само за сунитске муслимане, док истовремено верски службеници школовани о државном трошку немају право да се запосле у државној служби.

У обе државе све је више присутно мишљење да је у пракси немогуће потпуно одвајање духовне од јавне сфере и да је неопходно ублажити стриктни концепт лаицизета. Тако сада имамо ситуацију да некадашњи милитантни лаицизам, мотивисан непријатељским односом власти према црквама и верским заједницама и тежњом за њиховим елиминисањем из јавног живота, полако прераста у тзв. менаџментски лаицизам. У прилог наведеном говори и чињеница да је у Турској, поред све присутније рефирмације ислама без промена нормативног оквира, у току отпочињање, до скоро незамисливог процеса реституције имовине цркава и верских заједница.

С друге стране, на примеру Сједињених Америчких Држава уочава се да је могуће применити принцип строге институционалне одвојености државе од цркава и верских заједница, без намера да се религија елиминира из јавног живота. Првим амандманом на Устав САД, усвојеним 1791. године, изричито је забрањено успостављање државне религије, али је у исто време обезбеђено и право грађана на слободу исповедања вере. У овој земљи изузетно се води рачуна о праву на слободу вероисповести, па је религија дубоко utkана у све поре друштва, укључујући и институционални ниво. У Сједињеним Америчким Државама многе религијске праксе не сматрају се нарушавањем секуларизма и одвојености државе од цркава и верских заједница.¹⁵

2) Модел државне вере или државне цркве

У појединим земљама, више него што је то уобичајено, присутне су снажније институционалне везе државе са црквама и верским заједницама које имају своје корене у ранијим историјским периодима. Тако, на пример, Велику Британију карактерише посебна врста односа државе са Англиканском црквом (The Church of England) у којој је британски монарх уједно и црквени поглавар. Црквом у пракси управља Синод који је под влашћу Парламента, док су по својој функцији и 26 англиканских бискупа чланови Горњег дома (Spiritual Lords). Црквено законодавство је уједно и државно и не постоји посебно канонско право ван општег правног система. Уставом Републике Грчке Православна црква призната је као преовлађујућа, док је

¹⁵ Слоган „In God We Trust“ на новчаници од 1 \$, помињање Бога у химни, заклетва председника САД при ступању на дужност са руком на Библији, председничке инаугурације праћене молитвама и благословима свештеника у Вашингтонској националној катедрали која припада Епископалној (Англиканској) цркви, започињање седница Врховног суда и оба дома Конгреса молитвом и сл.

Устав Грчке Православне цркве Парламент донео у форми закона. Као и претходни и овај модел све више исказује одређене противречности, па се и он у појединим европским земљама последњих година напушта, као на пример у Шведској, где је 2000. године Лутеранској цркви укинут статус државне цркве.

3) *Модел кооперативне одвојености државе од цркава и верских заједница*

У европским земљама последњих година у експанзији је модел кооперативне одвојености државе и цркава и верских заједница. Овај модел је настао у Немачкој, Аустрији и Белгији као резултат покушаја да се превазиђу противречности и крајности претходно поменута два модела. Његову основу представља воља за дијалогом, а све ради усклађивања интереса и превазилажења заједничких проблема и то кроз институционалну сарадњу цркава и верских заједница са осталим друштвеним актерима на свим нивоима. Послови од заједничког интереса држава и цркава и верских заједница обављају се у кооперацији у коју обе стране улазе сопственом одлуком, а што произилази из све присутнијег тренда уређивања друштвених односа укључивањем свих заинтересованих актера у решавање проблема од ширег значаја. На нивоу Европске уније постоје консултативна и саветодавна тела која организују такав дијалог и са његовим резултатима упознају носиоце политичке моћи и доносиоце одлука, чиме се остварује утицај на формулисање политика.

Закон о црквама и верским заједницама у Републици Србији заснива се на овом моделу. Поред тога, поменути закон на одређени начин даје и допринос рехабилитацији, са пуно острашћености нападаној древној византијској пракси симфоније државе и Цркве, која представља сагласје, складност и узајамност, где Црква није у пасивном односу, већ активно учествује у решавању проблема са којима се народ суочава.¹⁶ Уредба о вршењу верске службе у Војсци Србије, такође, садржи све елементе модела кооперативне одвојености државе и цркава и верских заједница.

Верска служба у савременим страним армијама

У периоду израде модела за решавање питања верског живота у Војсци Србије анализирана су и решења многих савремених страних армија по којима је уређено питање остваривања слободе вероисповести. При анализи тежиште је било на

¹⁶ У Законоправилу Светог Саве (Иловички препис из 1262. године) пише: „Највећи дарови Божји међу људима, дати човекољубљем одозго, јесу: свештенство и цесарство; прво да служи ономе што је божанско, а друго, да управља и да се стара о ономе што је људско. А оба, исходећи из једног истог начела, украшавају људски живот; јер царевима не може бити ништа тако важно као част свештеника који се и за њих саме увек моле Богу. Јер, ако су први у свему непорочни и ако пред Богом буду имали смелост, а други правилно и како доликује почну украшавати предате им градове и оне који су под њима, постаће некакав пријатан склад све што људском животу дарује добро. А то ће бити, верујмо, ако се сачува надзирање свештених правила која су апостоли – праведно хваљени и слављени, и очевици Божје Речи (Логоса) – предали, а свети оци очували и казивали“.

европским земљама, као и Сједињеним Америчким Државама и Канади. Констатовано је да верска служба постоји у оружаним снагама Републике Грчке, Сједињених Америчких Држава, Републике Румуније, Савезне Републике Немачке, Велике Британије, Канаде, Републике Хрватске, Пољске, Републике Чешке, Босне и Херцеговине, Италије, Републике Мађарске, Аустрије и Белгије. У оружаним снагама Руске Федерације у току је процес враћања војних свештеника. У оружаним снагама Републике Бугарске, Бивше Југословенске Републике Македоније¹⁷ и Републике Црне Горе не постоји верска служба. Претпоставља се да је и у осталим европских земаља ово питање на сличан начин уређено. Међутим, поменуте су само земље чија су решења анализирана. Код свих наведених земаља уочене су одређене заједничке карактеристике: 1) циљ постојања свештеничке службе јесте задовољавање верских потреба и допринос духовном и моралном васпитању припадника, а задатак војних свештеника је брига о духовном и етичком васпитању; 2) све наведене државе (осим Велике Британије и Грчке) у својим уставима имају клаузулу којом је црква одвојена од државе; 3) слобода вероисповести у наведеним земљама загарантована је и оне у својим оружаним снагама имају војне свештенике за вероисповести којима припада већински народ; 4) свештеници који врше верску службу у оружаним снагама у статусу су професионалних војних лица – официра високог образовања; 5) војни свештеници потчињени су војним командантима, а канонски одговорни својој цркви, односно верској заједници; 6) богослужења се врше у верским објектима у касарнама; 7) у већини земаља у руководећем органу верске службе постоје и свештеници мањинских вероисповести; 8) свим припадницима других вероисповести (мањинских) загарантовани су верска права и слободе.

Модел за решавање питања верског живота у Војсци Србије

Закон о црквама и верским заједницама омогућава да се, у складу с потребама и захтевима припадника Војске Србије, у војним објектима обављају верски обреди (повремено, стално и пригодно). За разлику од њега, Закон о Војсци Србије пружа основ да се слобода вероисповести остварује на комплекснији и свеобухватнији начин, уз једновремено поштовање принципа одвојености државе и црква и верских заједница. Такође, Законом о Војсци Србије дефинисано је и да Влада ближе уређује питања у вези са вршењем верске службе, као и да, у вези с тим, Министарство одбране склапа споразуме са црквама и верским заједницама. Анализирајући искуства српске и југословенске војске и искуства савремених страних армија које у својим оружаним снагама имају војне свештенике и у чијим уставима је такође присутна одредба о одвојености државе и црква и верских заједница, као и постојеће правне моделе одвојености држава и црква и верских заједница, долази се до закључка да је у Војсци Србије најоптималнији модел за примену онај у којем верску службу врше капелански или војни свештеници.¹⁸ Површно тумачење

¹⁷ Савезна Република Југославија признала ју је као Републику Македонију.

¹⁸ Модел капеланских или војних свештеника подразумева да су свештеници и верски службеници у статусу професионалних припадника војске и да се баве искључиво духовним потребама њених припад-

уставне одредбе о одвојености државе и цркава и верских заједница, ван контекста и времена, и без уважавања релеватних чињеница, узрокује схватање да је модел војних свештеника противустанован и да је остваривање слободе вероисповести у Војсци Србије могуће организовати једино по тзв. парохијском моделу.¹⁹ Међутим, претходно наведена искуства потврђују чињеницу да је и у Војсци Србије могуће применити модел капеланских или војних свештеника, као и да уставна одредба о одвојености државе и цркава и верских заједница не представља сметњу за развој и примену овог модела. Прихватањем произвољне тезе о оптималности парохијског модела, који узгред речено не постоји ни у једној од анализираних и поменутих земаља, проузроковало би нужност да се у Војсци Србије питање слободе вероисповести дефинише тако што би се ближе уредиле одредбе Закона о црквама и верским заједницама. Међутим, то није у надлежности Министарства одбране, нити је захтев који се поставља пред функционалног носиоца. Суштина је у чињеници да је подзаконским актом потребно ближе уредити одредбе Закона о Војсци Србије, а не неког другог закона. Осим тога, верски живот у Војсци Србије који би се заснивао на тзв. моделу парохијских свештеника не би ни требало уређивати посебним подзаконским актом, јер би се право на слободу вероисповести у Војсци Србије на такав начин, до доношења Закона о Војсци Србије и Уредбе о вршењу верске службе у Војсци Србије, могло остваривати на основу става 4. 5. и 6. члана 31. Закона о црквама и верским заједницама. Овде је могуће направити још једну грешку и то кроз погрешно схватање термиолошких одредница, тј. кроз склоност да се појам *организовање верске службе* протумачи као *вршење верског обреда*.²⁰ Међутим, као што је већ наглашено, намера законодавца била је да се ближим уређењем одредбе члана 25. Закона о Војсци Србије пропише једна област живота, у овом случају верског, а не услови за вршење верских обреда, што је право већ омогућено Законом о црквама и верским заједницама. На крају, не сме се занемарити ни негативан став цркава и верских заједница по питању увођења тзв. парохијског модела, као и чињеница да ни Војска Србије не би била у стању да у пракси на овакав начин одговори верским потребама својих припадника. Такође, уочава се да један од проблема, и то озбиљних, може настати као последица недовољно јасно дефинисаних граница функционалних надлежности, због чега је потребно размотрити и нека питања из области односа вере и морала.

Вера и морал

Начин изградње, праћења, вредновања и унапређења морала у војсци у последње две деценије није суштински мењан, при чему се наведено у одређеној мери и даље врши по узорима из периода када се то питање третирало у потпуно другачијим друштвеним околностима. Улога политичких комесара, касније помоћ-

---

ника. Потчињени су командантима јединица, а према поглавару своје цркве, односно верске заједнице, имају само канонску одговорност.

¹⁹ Према парохијском моделу, за потребе војске и на њен захтев, повремено, стално или пригодно ангажују се локални свештеници и то поред својих редовних обавеза и послова у својој парохији, при чему команданти јединица над њима немају командну надлежност.

²⁰ Члан 25. Закона о Војсци Србије гласи: „Ради остваривања слободе вероисповести у Војсци Србије организује се верска служба.“

ника команданата за политички рад или морално-политичко васпитање, у нашој војсци током друге половине двадесетог века првенствено се заснивала на спровођењу и контроли политике тадашње једнопартијске државе. У периоду преласка на вишестраначки политички систем та улога је нестала, али је остала, у мањој мери, измењена структура наведених органа. У јуну 1990. године у оружаним снагама Социјалистичке Федеративне Републике Југославије извршено је преименовање појма морално-политичког у појам морално. Поред језичке промене и елиминисања политичког аспекта, највећа новина била је да се отприлике у исто време, у командама јединица и установа, отпочело са увођењем војних психолога. Њихова улога је била да, неоспорном и за војску потребном струком, „помажу органима за морал у кризи за душе припадника“. Тако је настала једна од функција система одбране, у данашње време позната под називом морално-психолошка. Имајући у виду да је у нашим условима једнопартијски систем са историјске сцене нестао пре две деценије и да је војска одавно департизована, као и да је у току процес враћања верске службе, иначе укинуте од поменуте бивше идеологије, све се чешће чују гласови о потреби редефинисања свега онога што данас подразумевамо под морално-психолошком функцијом. Реформа система одбране крајња је прилика за тако нешто. У том случају морало би посебно да се преуреди и питање носилаца садржаја оживотовања начела, вредности и норми Кодекса части припадника Војске Србије. На реакције, чија би суштина била у указивању да намера за редефинисањем морала подразумева, у ствари, покушај његовог укидања, може се рачунати најмање у оном степену у којем је заговарана потреба уређења тзв. парохиског модела.

Чињеница је да је војна организација, без обзира на то да ли је професионална или не, без доброг морала незамислива. Такође, јасно је да на морал припадника војне професије, који је неоспорно од изузетне важности, утичу све функције командовања и то свака на свој начин и у оквиру својих надлежности (кадровска, образовање, култура и традиција, финансијска, здравствена, опремање, општа логистика, инфраструктура и сл.). Међутим, за стање морала најодговорнији је командант. При разматрању овог питања намера није наметање закључка о (не)оправданости постојања органа за морал, јер то није тема овог рада. Свакако да је садашње стање потребно интердисциплинарним путем детаљно анализирати и понудити нова решења усклађена са нашом традицијом и примерена захтевима времена, као и потребама и могућностима. Сваки некритички приступ проузроковао би лоше последице. Сврха предметног разматрања односа вере и морала је искључиво у указивању на потенцијалне проблеме који могу настати као последица евентуалних пропуста при враћању војних свештеника и верских службеника у Војску Србије. Свакако да овде могу послужити искуства српске и југословенске војске, као и искуства савремених страних армијама код којих је то питање решено, како студиозно, тако и једнообразно и која су у овом тексту укратко обрађена. При изради Уредбе о вршењу верске службе у Војсци Србије и дефинисања верске службе као једне од општих служби Војске Србије, посебно се имао у виду однос вере и морала. Због тога је прописана и нова функција система одбране под називом *верска*. Она представља нормативни оквир који недвосмислено указује да суштина није у томе да се остваривање слободе вероисповести припадника Војске Србије третира као један од садржаја морала војске. Такође, није сувишно нагласити да улога верске службе не може бити у попуњавању, евентуалних, идеолошких празнина. На основу чињенице да

остваривање слободе вероисповести у Војсци Србије кроз функцију верска остварује утицај на морал не може се закључити да је вера један од садржаја морала и да војни свештеници треба да буду потчињени органима за морал. То би значило и хијерархијску потчињеност једне функције другој, што је немогуће. Руководећи се таквом логиком и носиоци осталих функција, које такође утичу на морал, могли би се претпочинити органима за морал. Овде је потребно усмерити пажњу на још једну важну чињеницу. Уставно право припадника Војске Србије на слободу вероисповести подразумева остваривање тог права током војне службе и у сврху те војне службе и оно није у рангу неких других права за која би, евентуално, било покушаја да се промовишу као алтернатива верској служби, а што не би било добро по војну организацију.²¹

Поред тога што се морају узети у обзир сва претходно описана домаћа и страна искуства, уочава се и потреба указивања на један, у друштву и црквама присутан проблем, а који се са, аспекта односа вере и морала може пресликати и на војну средину. У данашње време актуелан је својеврстан раскорак онтолошког (метафизичког) и деонтолошког (етичког) питања. Тај „сукоб“ две филозофске дисциплине, онтологије и етике, у данашње време само је наизглед безначајан. Ствари, међутим, са аспекта теме овог рада стоје другачије. Последице тог сукоба, уколико би се пренеле на војну средину, могле би код верујућих припадника створити тло погодно за клијање одређених духовних застрањења. Верска служба, као што је већ наглашено, треба да испољава утицај на јачање моралних вредности припадника Војске Србије, неговање њихових војничких врлина и патриотизма и обликовање грађанске одговорности. Међутим, тај утицај вере на морал припадника Војске Србије, као њен изведени или секундарни задатак, остварује се посредно и то кроз реализацију основног или примарног задатка верске службе, а то је остваривање слободе вероисповести припадника Војске Србије. Због дугог институционалног одсуства вере из војске, може се очекивати мањак воље и способности да се ствар сагледа из перспективе једног верујућег припадника Војске Србије, а управо је то потребно, јер се са те тачке гледишта уочава простор у којем се може појавити проблем.²²

Познато је до које је мере у данашњем свету присутна брига о моралу, као и то да она има тенденцију сталног раста, до нивоа догме. За прве хришћане етика је у данашњем, секуларном облику била потпуно непозната. Оно што, поред тенденције све снажнијег наметања, данас представља главну карактеристику секуларне етике јесте њена непостојаност и промењивост. Етика непрекидно мења сопствене вредности и норме и због тога, када су верујући људи у питању, не може да претендује на апсолутни ауторитет и искључивост. Оно што је у прошлости било неморално у садашњости или будућности може бити проглашено моралним. Другим речима, секуларном етиком не уређују се односи људи који су у заједници са Богом, већ само како нешто чинити и то не у техничком смислу целисходности, већ у етичком смислу моралних обавеза. Етичким начелима одређује се да ли је неко бољи или лошији, при чему се сваки прекршај норми сматра грехом. За савршенијег се сматра онај који има више етичких врлина, при чему се морални закон све чешће представља као нешто више и

²¹ Са правом на здравствену заштиту, правом на разговор са психологом или правом на слободу вероисповести не могу се изједначавати нека „друга права“ која би се вештачки производила као пандам наведеним правима.

²² У даљем тексту проблем се анализира са тачке гледишта једног православног верника.

од самог Бога. Највећи проблем је у томе што по оваквим схватањима чак и Бог постоји и понаша се у складу са моралним законом и савршен је једино зато што непогрешиво испуњава тај закон. Данас је у свету све постављено на правилима тог закона, од односа међу људима, па све до друштвеног система. Дакле, према оваквом разумевању ствари, истина није у суштини човека већ у вечним идејама чиме секуларна етика заборавља на конкретне људе и природу која их окружује. Такође, етика се уопште не бави проблемом смрти као реалношћу. Смрт је за њу небитна. То не значи, наравно, да етика може и треба да се занемари, већ напротив, када су верујући људи у питању, етику је потребно имати у виду, али уз сталну анализу њеног односа са једном другом филозофском дисциплином – онтологијом.

Предмет онтологије је суштина бића. С обзиром на то да је све променљиво, пролазно и непостојано,²³ ако све умире и труне онда се поставља питање шта је суштина. Онтологија се бави питањем вечности, тј. превазилажења смрти, а под суштином и истинитошћу бића подразумева се његово вечно постојање. Њоме су се први пут на филозофски начин бавили стари Грци, а предмет њиховог интересовања био је почетак из којег су бића произашла. Према јелинском схватању, сва конкретна бића су облик вечне природе, а суштину бића они су налазили у савршеној вечној идеји²⁴ која је протоком времена доживљавала своју декаденцију и слабљење. То значи да би се, по старогрчким филозофима, сазнала истина бића потребно је пронаћи почетак из којег су она произашла. Према њима, историјски процес представља удаљавање од првобитног савршеног стања, због чега се проток времена сматра нечим лошим.

Проблем са којим се данас суочава један верујући човек јесте и тај да, поред чињенице да етика претендује да даје суд о свему, у исто време, онтологија не успева да прати променљивост етичких норми и, самим тим, да благовремено да свој суд о савременим појавама.²⁵ Верујући човек не трага само за одговором на питање шта човек чини, јер му га већ нуди секуларна етика, већ је за њега примаран одговор на питање шта човек јесте. Тај одговор добија у онтологији, а може се рећи и у хришћанској етици. Православни верник се, пре свега, руководи етичким начелима која извиру из Светог писма, дела апостолских и дела светих отаца.²⁶ Руководи се непроменљивим хришћанским етичким начелима и њему је, у контексту вере, излишно говорити о секуларној етици, поготово што одговори које она даје не решавају за њега најважнији проблем – превазилажење смрти. Са онтолошке тачке гледишта сви људи су грешни и због тога су смртни, а смрт се превазилази само у заједници са Богом. Победу над смрћу могуће је постићи једино у заједници са Христом, кроз Свету Евхаристију. Смрт је последица греха и, у исто време, не остварити заједницу Богом са којим побеђујемо смрт, јесте грех. Само нас Христос ослобађа од смрти и то не у прошлости већ у будућности, при Његовом другом доласку. Дакле, у односу на старогрчку онтологију, у којој се истина као вечна идеја налази у прошлости и стваралачком чину (протолошка онтологија или онтологија првог

²³ „Све тече, све се мења.“

²⁴ Платон је сматрао да је све пролазно осим идеје.

²⁵ Хетеросексуалност (пре брака и ван њега), абортус, хомосексуализам, биолошко експериментисање, еутаназиа и сл. Да ли ће се верујући човек у будућности суочити и са потребом давања питања на одговоре у вези са моралношћу онога што се тренутно сматра неморалним? Са аспекта учења вере сигурно је да хоће и он зна да ће морати бити способан да расуђује о таквим појавама.

²⁶ Христова беседа на гори или „Блаженства“ (Мт. 5, 3–12) основ је хришћанске етике.

узрока), у хришћанској онтологији редослед ствари је обрнут. Циљ стварања света јесте сједињење свега створеног са Христом (есхатолошка онтологија или онтологија заједнице у царству Божијем). Суштина хришћанског живота није у моралу већ у евхаристијској заједници, због чега се онтологија на извесан начин поистовећује са заједницом (евхаристијска онтологија). То не значи да хришћани могу да се понашају супротно начелима хришћанске етике и да, у исто време, као чланови евхаристијске заједнице, очекују превазилажење смрти. Напротив, само испуњавањем Божије воље и при томе не обоготварајући природу и не тражећи од њених закона избављење од смрти, хришћанин кроз слободу која му је од Бога дата чини својеврстан подвиг.²⁷ Тај подвиг за њега је узак и стрм, али и једини пут ка савршенству који подразумева саобраћавање своје воље Божијој вољи, а никако етичком закону. Сви људи греше, али се спасти могу само они који свој грех не сматрају мерилом врлине и то кроз покајање које, поред сагледавања сопствене грешности, подразумева и познање Бога.²⁸

Примат онтологије над етиком најбоље се види на примеру покајаног разбојника са десне стране и примеру непокајаног разбојника са леве стране Христовог крста на Голоти. Оба примера показују да етика није меродавна за спасење. У оба случаја дела су иста, али није исто покајање.²⁹ Ако погледамо и на све остале примере у свету можемо пронаћи исте грехе, и код црквених и код нецрквених људи. Са етичке тачке гледишта, при истом греху међу њима нема разлике, али са онтолошке, разлике могу бити несагледиве. Евхаристијска заједница као тајна Христова представља оно што називамо хришћанским животом, а Света литургија јесте мерило понашања хришћанина и мерило његовог односа према другима. За њега су сви драгоцени укључујући и оне који нису у заједници, не због тога што су морално савршени, већ зато што су то што јесу. Православни верник треба да има према свим људима исти однос заснован на томе какви ће они бити када приђу Христу, а не какви су сад. Док етика тражи толеранцију, онтологија тражи неупоредиво више. Она тражи љубав.

Због свега тога, при трагању за местом и улогом верске службе у Војсци Србије, мора се, поред осталог, имати у виду и чињеница да је старогрчки доживљај онтологије, тј. схватање да је морални закон у ствари вечна идеја, у одређеном смислу присутан и у данашње време и то кроз начин живота који се управља по нормама секуларне етике. Такође, мора се обратити пажња и на појаву да је такво учење у мањој мери присутно и у хришћанству кроз целокупну његову историју.³⁰ Оно се огледа у схватању да је душа по природи вечна, а да тело и целокупан материјални свет представљају нешто лоше, чега се, ради повратка у првобитно стање, подвигом треба лишити. То узрокује стављање форме испред суштине, што производи одређене духовне деформитете. У процесу враћања верске службе у Војску Србије пресликавање оваквих и сличних проблема у њене редове обезвредило би целокупан пројекат, јер би се могли добити ефекти супротни жељеним. На крају, најважније је истаћи да свако евентуално настојање усмерено ка томе да се морални за-

²⁷ За православног хришћанина једина слобода која постоји је слобода избора да се буде или не буде у заједници са Богом.

²⁸ У поремећеном систему вредности и са непостојаним етичким нормама много тога што је грех проглашава се за врлину.

²⁹ Покајани разбојник био је први становник Раја.

³⁰ Најпознатији представник је Ориген чије учење је осуђено на V васељенском сабору.

кон постави изнад Бога, не би било ништа друго него негирање Бога. Другим речима, за припадника Војске Србије – православног верника, сваки институционални покушај да се несместиви Бог смести у било какве ограничене оквире, укључујући и морални закон, резултирао би губитком смисла слободе вероисповести.

Закључак

Анализом искустава српске и југословенске војске у периоду од 1839. до 1945. године,³¹ посебно проблема уочених при функционисању верске службе, искустава већег броја савремених армија земаља у чијим уставима постоји одредба о одвојености државе и цркава и верских заједница, постојећих правних модела одвојености држава и цркава и верских заједница, као и решења понуђених током рада на враћању верске службе у Војску Србије, закључује се не само да је модел војних, односно капеланских свештеника најоптималнији, већ и да је једино могућ у војној средини. Такође, у међусобном односу онтолошке и секуларне етике не сме се давати приоритет било којој од њих већ се мора наћи својеврсна равнотежа, при чему се увек мора имати у виду да је право на слободу вероисповести ствар личног избора и добровољности. Појмови вере и духовности не смеју се потчињавати појмовима морала или етике. Вера не може бити један од садржаја морала војске, већ напротив, мора се имати у виду да из побожности и онтолошке етике верујућих припадника Војске Србије произилазе њихове војничке врлине, које је потребно усагласити са вредностима војне професије.³² Када су у питању организацијска решења органа верске службе, једино могуће је решење по којем су војни свештеници, односно верски службеници, директно потчињени командантима (начелницима, директорима), у статусу њихових саветника, а никако у саставу органа за морал, органа за људске ресурсе, органа за односе са јавношћу и сл. Имајући у виду одредбе Апостолских канона (81. и 83),³³ као и 7. канона IV Васељенског сабора,³⁴ морају се у потпуности и у свакој прилици поштовати специфичности статуса војних свештеника. Поред њихове основне улоге која се огледа у вршењу богослужења и верских обреда, они су формално и официри. Такав статус им је додељен искључиво по црквеној икономији (снисхођењу) и на основу већ поменутих домаћих и страних искустава ради најефикаснијег начина функционисања верске службе и најоптималнијег остваривања њихових припадљивости. Због тога их, на неки начин, више треба сматрати официрима по части, при чему се не смеју доводити у ситуацију да врше функцију командовања.

³¹ Искуства су обрађена у нешто опширнијој форми са циљем да мноштво добрих обичаја из наше прошлости буду отргнути заборава, без обзира на то што не могу сви бити примењени у данашњим условима. Такође, треба настојати да све што може бити примењиво и корисно буде и враћено у праксу.

³² Те вредности прокламоване су Кодексом части и остварују се поштовањем његових норми.

³³ Апостолски канони, 81. канон: „Рекли смо, да епископ или презвитер не треба да се даје на јавне управе, него само да се бави црквеним потребама. Нека се дакле склони, или да то не чини, или нека буде свргнут, јер по заповести Господњој: нико не може два господара служити (Мт. 6,24)“.

Апостолски канони, 83. канон: „Епископ, или презвитер, или ђакон, који се бави војничким пословима и хоће да задржи и иедно и друго, тј. римско поглаварство и свештеничку службу, нека буде свргнут. Јер, што је царау цару, а што је божје Богу“.

³⁴ 4. Васељенски Сабор, 7. канон: „Који су једном ступили у клир, или су се монаштву посветили, наређујемо, да не могу већ ступати ни у војничку ни у световну службу; а који се на ово усуде, и не врате се, покајавши се, к оном што су ради Бога изабрали, нека буде анатема“.

Полазно становиште мора бити да припадници Војске Србије, који су се изјаснили као верујући, јесу људи који у мањој или већој мери имају одређени верски живот и уверења из којих произилазе и етичка начела којима се руководе.³⁵ Они не могу приликом одласка на посао механички одстрањивати своја верска уверења и одрицати их се само зато што постоји одређени проценат оних припадника који та уверења немају. Не може се верујућем припаднику Војске Србије забранити да своје војничке врлине изграђује на етичким начелима своје вере (под условом да оне нису у супротности са захтевима војне службе). Занемаривањем права верујућих припадника била би омогућена дискриминација секуларне мањине над верујућом већином, исто као што се утврђеним принципом добровољности спречава појава обрнутог процеса. Другим речима, био би угрожен морал Војске у целини. Суштина враћања верске службе у Војску Србије је у неопходности стварања услова за остваривање слободе вероисповести њених припадника и то као уставног права једне специфичне категорије грађана, са специфичним обавезама и правима, поштујући при томе у потпуности прописану законску и подзаконску регулативу.³⁶

Ако они који себе сматрају атеистима немају проблем проналажења изворишта за свој морал, онда не би требало ни да имају проблем због тога што се у Војсци Србије омогућава право на остваривање слободе вероисповести онима који такве потребе имају.

Слобода вероисповести може се остваривати искључиво по сопственој вољи и убеђењу, али првенствено уз уважавање обавеза које проистичу из војне службе. Као пример реафирмације већ поменуте сагласности државе и црква и верских заједница, приликом дефинисања минималног периода у којем се припаднику Војске Србије – вернику православне вероисповести мора обезбедити учешће у богослужењима, јесте и обавеза поштовања 80. канона 5/6 Васељенског сабора, познатијег као Трулски.³⁷

Имајући у виду да је слобода вероисповести припадника Војске Србије вредност од значаја за њене оперативне способности, потребно је и даље улагати напоре ради достизања стандарда по којима ће остваривање те слободе бити омогућавано по општеприхваћеним процедурама и искуственим нормама.

Литература

1. *Закон о црквама и верским заједницама, члан 31. став 4, 5 и 6*, „Службени гласник РС“, бр. 36/06.
2. *Закон о војсци Србије*, члан 25. 26. и 27., „Службени гласник РС“, бр. 116/07 и 88/09.
3. *Уредба о вршењу верске службе у Војсци Србије*, „Службени гласник РС“, бр. 22/11.
4. *Кодекс части припадника Војске Србије*, „Службени војни лист“ бр. 29/10.

³⁵ Од 99% анкетираних припадника Војске Србије, 3% је искористило законско право да се не изјасни о својој вероисповести, 3% се изјаснило као атеисти, а 94% се изјаснило као верујући од чега 92% као православни.

³⁶ Све што је речено у вези са тачком гледишта припадника Војске Србије – православног верника, односи се у мањој или већој мери и на припаднике који су верници других цркава и верских заједница.

³⁷ „Епископ, или презвитер, или ђакон, или други који припада клиру, а исто тако и световњак, који нема никаквог неодложног посла или нужде да за дуже времена мора остати удаљен од цркве, него борави у граду, а неће да дође у три недељна дана кроз три седмице у цркву – ако је клирик нека се свргне, а ако је световњак, нека буде уклоњен од општења (* од заједнице, цркве – анатемисан)“.

5. *Правила службе*, Краљ. - Срп. државна штампарија, Београд, 1888.
6. *Правила службе*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1895.
7. *Правила службе*, Штампарска радионица Министарства војног, Београд, 1901.
8. *Правила службе*, Штампарска радионица Министарства војног, Београд, 1913.
9. *Правила службе*, Штампарија Супек - Јовановић и Богданов, Нови Сад, 1919.
10. *Правила службе*, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1928.
11. Милкић, М.: *Униформа војних свештеника у српској и југословенској војсци 1839.-1941.*, Институт за стратегијска истраживања, Војноисторијски гласник ВИГ БР. 2/2009.
12. Милкић, М.: *Државни и верски празници у Војсци Кнежевине и Краљевине Србије*, Институт за стратегијска истраживања, Војноисторијски гласник ВИГ БР. 1–2/2007.
13. Милкић, М.: *Правно регулисање положаја војносвештеничке струке у Војсци Краљевине СХС/Југославије*, Институт за стратегијска истраживања, Војноисторијски гласник ВИГ БР. 1–2/2005.
14. Милкић, М.: *Неколико специфичности верског живота у Војсци Кнежевине/Краљевине Србије*, Војно дело, 1–2003.
15. Шијаковић, Б.: *Однос државе и Цркве у Србији данас*, Текстови и анализе, Београдска отворена школа, Вера, знање, мир, http://veraznanjemir.bos.rs/index.php?page=tekstovi_analize&lang=srp&subaction=showfull&id=1307452038&archive=&start_from=&ucat=12&lang=srp&page=tekstovi_analize.
16. *Предлог политике унапређења учешћа цркава и верских заједница у друштвеном и политичком животу Србије*, Центар за истраживање религије Београдске отворене школе, Београд 2010.
17. *Војска и вера*, Зборник радова са округлог стола о теми „Регулисање верских питања у Војсци Југославије“, НИЦ Војска, Београд 2001.
18. Спекторски, Е.: *Хришћанска етика*, Братство Светог Симеона Мироточивог, Врњачка Бања, 1999.
19. *Саборност*, часопис Епархије Браничевске, број 1–4, година IX, Пожаревац, 2003.